Jánó Mihály

Kire nyilaz a kun?
(Adalékok a Szent László-legenda ikonográfiájához.)

A bögözi (Mugeni, Hargita megye) református templomban a kivonulás jelenetén kívül még négy töredékben megmaradt Szent László falképciklust vizsgálva, a hajó északi falán húzódó ütközet, illetve az üldözés jelenetében két, a ciklus más variánsaiban nem ismétlődő motívumra figyelhetünk fel.[1]

Míg más falképeken Szent László a kép- és szöveghagyományoknak megfelelően egyetlen leányt elrabló kunt üldöz, addig a bögözi falképeken, az ütközet jelenetében több elrabolt lánnyal menekülnek a kunok és hiányzik az ütközetet követő üldözés szokásos jelenete. A képsor az ütközet után a birkózás és a lefejezés jelenetével folytatódik.

A falképek feltárását 1898-ban elkezdő Csehély Adolf első közleményében röviden kitér az ütközet említett motívumára: „2. töredék. A cserhalmi ütközet legmozgalmasabb része, a kunok és magyarok heves küzdelme [...] Két elrablott magyar leány a kunok seregében." [2]

Huszka József, aki a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából Csehély Adolf segédletével még abban az évben befejezi a templom falképeinek feltárását, így írja le a jelenetet: „A második töredéket egészen a kunok töltik be. Egy hanyatt, más előrebukik lováról, mást ép most szúr arcon egy magyar. Kettőnek hátánál a nyeregben rablott egy-egy lány ül, akiket karddal és hátrafele nyílazással igyekszenek megmenteni. Az összes képek közül [a legenda addig ismert falképeiről van szó] csak itt láthatunk 2 elrabolt leányt." A jelenet leírását folytatva még hozzáteszi: „A kép felső részén zászló, vagy repülő kun köpeny látszik."[3] Ez a másik motívum, a zászló, amelyet helyszíni vizsgálatunk, valamint Huszka József pontos akvarellmásolatainak és fényképeinek segítségével elemezni kívánunk. [4] *(1–2 számú kép)*

A jelenetben leírt két elrabolt leány motívumára később még visszatérünk, fontosabb előbb tisztázni a Huszka által *zászló*nak vagy *repülő kun köpeny*nek vélt ábrázolás mibenlétét.

E motívum ikonográfiai értelmét keresve mindenekelőtt számolnunk kell azzal, hogy a templomhajó északi falán, a legfelső regiszterben megfestett ciklus a hajó XV. század második felében történt, késő gótikus boltozatának építésekor,

nagyrészt megsemmisült.[5] A töredékesen megmaradt jelenetek még értelmezhető része a regiszter alsó felén követhető, a képsor felső fele szinte teljesen elpusztult.

Egyetlen jelenet, a szóban forgó ütközet kompozíciójának egy része maradt viszonylag épen, de az átépítéskor ennek felső fele is roncsolódott. Itt helyezkedik el a szintén sérült kérdéses képelem, amely nem más, mint egy finom, lendületes vonalakkal kontúrozott, fehérrel festett drapéria. A kavargó ütközet fölött lebegő drapéria, egy enyhén megdőlt, ülő figura öltözetét sejteti. Ülő állapotra utalnak a behajlított térdet követő ruharedők.

A drapériával burkolt, deréktól fölfelé sajnos elpusztult alak képi jelentésére, az eseményben betöltött szerepére rávilágíthat az a jól látható mozzanat, amint egyszerre három nyílvessző repül a ruhadrapériára anélkül, hogy a ruhába belefúródna, a negyedikre épp most készül egy kun, kifeszített íjával rálőni.

Ezek után aligha lehet elmondani, hogy a leírt képelem zászló, vagy repülő kun köpeny lenne. A motívum formája és aránya a kompozícióban, a drapéria redőzete, a szükséges heraldikai dísz hiánya kizárja a zászló lehetőségét, még akkor is, ha figyelembe vesszük a bögözi festő által szerkesztett kompozíciós elemek aránytalanságait vagy a mester szerény rajztudását.

A Képes Krónika szerint a kerlési ütközetben: „Salamon király katonái mind egyforma fehér gyolcsból készült zászlót vittek."[6] Ennek ellenére a falképeken nagyon ritkán láthatunk zászlót az ütközetben, viszont ott, ahol van, a kettős kereszt hangsúlyos jelével (pl. Zsegra-Žehra vagy Karaszkó-Kraskovo, Szlovákia falképein).[7]

A repülő kun köpeny változatról – a kifejezés könnyedsége mellett – azért is le kell mondanunk, mert a fentieket figyelembe véve értelmetlen részlete lenne a képnek.

(Miért nyílaznának a kunok saját köpenyükre!?)

Ha Szent László kapcsán Salamon pozsonyi látomását felidézzük,[8] de méginkább Szent György vagy más, európai hagiográfiai hagyományokra és képi ábrázolások ikonográfiájára gondolunk, akkor az ütközetben, a szent fölött megjelenő – gyakran lángoló karddal a szent segítségére siető, vagy a hősnek koronát hozó – angyalt lehetne esetleg a bögözi képen is feltételeznünk.[9]

A bögözi drapériatöredék redőzete – mint már említettük – egyértelműen egy ülő figurát feltételez, amely a kunok irányába van elhelyezve, és azáltal, hogy a harcban résztvevők közül alig emelkedik ki, – meg a kunok nyilaznak is rá – részesévé válik a küzdelemnek.

A Szent László-história kép- és szövegforrásait számbavéve egyetlen esetben, a bibarcfalvi (Biborţeni, Románia) ciklusban láthatunk angyalábrázolást az üldözés jelenetében.[10] Azonban a bibarcfalvi kép és a pozsonyi látomás feltételezett párhuzama[11] nem releváns a bibarcfalvi kép jelentős mértékű átfestése miatt. Az

1972- ben történt radikális beavatkozás eredményeként ma csupán egy kis, újrafestett (?) arc látható Szent László fölött, amelyre a menekülő kun visszanyilaz.

A falképekhez hasonlóan, a kerlési ütközet legfontosabb szövegforrásai, a Képes Krónika,[12] vagy Mügeln Henrik német nyelvű krónikája[13] sem utalnak Szent László égi segítségére.

Szent László pogányok elleni küzdelmeit hosszabb-rövidebb, tartalmukban sohasem megegyező leírásokban rögzítették az időben egymást követő krónikák. Ezekben a históriai elemek gyakran összemosódnak a csodás eseményekkel, legendákkal. Ilyen szöveghagyomány az 1479-ben szerkesztett Dubnici Krónika is, amelynek névtelen minorita szerzője történeti eseményt ír le az ahhoz társult ún. *patrocinium csodával* színezve:

„A székelyek az Úr 1345-ik évében vízkereszt táján egynéhány magyarral kiszállván a tatárokra, számtalan pogányt kardra hánytak. A harc három álló napig tartott. Mondják azt is, hogy míg folyt a csata a keresztények és a tatárok között, a váradi egyházban nem találták Szent László király fejét. Ez bizony csodálatos. Mikor tehát az egyház másodőre is a fej keresésére a sekrestyébe lépett, a maga helyén találta a fejet, de úgy átizzadva, mintha élne, s nagy munkából, kihevülve tért volna meg valahonnan [...] a csodát bizonyítja az említett foglyok közül egy igen öreg tatár is, aki azt beszélte, hogy nem a székelyek és a magyarok verték le őket, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai is mondták, hogy midőn a székelyek ellenük indultak, valami nagy lovag járt előttük, magas paripán ült, fején arany korona, kezében csatabárd, mely hatalmas csapásokkal és vágásokkal pusztította mindnyájukat. E lovag feje fölött a levegőben csodálatos fényességben nagyszépségű úrasszony jelent meg, akinek a fején nagyon ékes és tündöklő korona látszott. Nyilvánvaló ebből, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen [...]"[14]

A Dubnici Krónika által újra felidézett székely-tatár konfliktusok a XIV. század közepe táján lángoltak fel, ekkor készültek a bögözi templom falfestményei. Feltehető tehát, hogy az elbeszélő forrásban rögzített, korábbi történeti események és azokhoz kapcsolódó csodás hiedelmek befolyásolták a Szent László-ciklus bögözi redakcióját, ennek folytán a kortárs megrendelő, vagyis a festő az addigi ütközet-ábrázolás számtalan variánsához képest új motívumok kontaminációjával ábrázolta a jelenetet.

Az egyik új motívum, a fent leírt drapéria alapján megkockáztatva, esetleg a Madonna ábrázolása lehetett, amely az évszázados hiedelem ("...a székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen...") képzőművészeti ábrázolására tett kísérletként jelenhetett meg a bögözi festményen.

E szokatlan motívum töredékét feltételezhetjük a maksai (Moacşa, Románia) református templom Szent László-ciklusában is. A XIV. századi falképek a templom 1893-ban történt átépítése során megsemmisültek.[15] Azt megelőzően viszont Huszka József több akvarell-és pauszmásolatot, valamint fényképet készített a falképekről.[16] A Szent László-ciklus üldözés-jelenetéről készült, részletgazdag akvarellmásolaton, Szent László gloriolája mellett, szintén töredékesen látszik a drapéria, amelynek feltételezhető további részei a freskós vakolatréteggel együtt elpusztultak. Ez esetben sem lehet szó zászlóról: a néhány vonallal jelzett, lebegő, redőzött, sárga drapéria formai jegyein túl azért sem, mert a kunt egymagában üldöző Szent Lászlónak mindkét keze foglalt, egyikkel a sávozott pajzsot, másikkal pedig a dárdát tartja. Ezen kívül a menekülő kun, a Szent László feje fölött elhelyezkedő drapériára nyilaz, s mintha a nyílvessző útját követné, fölfelé néz. Huszka József a MOB-nak küldött jelentésében minderről a következőképpen vélekedik: „A kunt űző király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik a leány ledobott kendője."[17] *(3. számú kép)*

A bögözi és a maksai, erősen roncsolt drapériatöredék alapján csakis feltételesen gondolhatunk a Madonna ábrázolására. Szűz Mária és Szent László ilyen típusú ábrázolása nemcsak a reánk maradt Szent László-ciklusokban, hanem a XVI. század előtti, magyarországi művészetben általában ismeretlen. Szent László ábrázolása a Madonnával kapcsolatban az 1490 körül készített vitfalvi oltáron jelenik meg Szent Istvánnal együtt, a kortárs ferences ideál: Istent követő, jó király, párhuzamaként. Majd Szent László ikonográfiájában a holdsarlós Madonna II. Ulászló király 1500-tól vert guldinerein tűnik fel.[18] [19] [20]

Témánk szempontjából az egyetlen számbavehető emlék, a XIV. században festett Magyar Anjou Legendárium, amelynek Szent László-képsorában Szűz Mária Szent László gyógyítójaként jelenik meg a históriához csatolt képen.[21] [22] A Legendáriumban Szent László, Levárdi Ferenc értelmezése szerint: „... a leány képében tulajdonképpen Máriáért harcolt, s Mária segítségét érdemelte ki."[23]

Továbbá, a Dubnici Krónikában Szent László alakjáról és az őt segítő Szűz Mária említéséről Marosi Ernőt kell idéznünk: „Ebben az elbeszélésben a szent váradi kultuszhelyének hagyományához kapcsolódó mondákról van szó, köztük a csata idején a székesegyház sekrestyéjéből eltűnt, s azután átizzadva megtalált koponyaereklye csodájáról. A királynak a székelyek és a tatárok csatájában való megjelenését is a szentnek a székesegyház előtt álló bronzszobra ihlethette [...] A szent Lászlónak megjelenő s őt a harcban vezető Szent Szűz ugyancsak váradi sajátosságra, az alapító királynak és a püspökség tituláris szentjének kapcsolatára emlékeztet."

Végül, Kerny Terézia egyik tanulmányában, a Dubnici Krónika elbeszélésével kapcsolatban megállapítja: „Az írott források elemzésénél nem vonhatjuk kétség-

be, hogy egyes motívumok – a sírjából felkelő, városát megvédelmező hős alakja stb. – közrejátszhattak a László-irodalom szövegvariánsainál (Dubnici Krónika). Az evidens párhuzam azonban nem kapott helyet a középkori művészet tematikai programjában." [22]

Mindezekkel együtt, a bögözi Szent László-legenda ütközet-jelenetében megjelenő drapéria motívum mégiscsak figyelemre méltó, és úgy gondolom, a további művészettörténeti kutatáson kívül, a folyamatban lévő, vagy a jövőben történő falkép feltárások során még nagyobb figyelmet kell szentelni az eddig szokatlan, vagy jelentéktelennek tűnő, értelmezhetetlen részleteknek.

A két elrabolt leány a bögözi falkép-ciklus ütközet jelenetének másik sajátos motívuma.

Ábrázolásukkal kapcsolatban csakis arra gondolhatunk, hogy a bögözi festő a történeti valóságnak megfelelően a tatárok betöréseikor elhurcolt nőket ábrázolta a képen, ezért nem festette meg külön a szokásos, egyetlen leányt elrabló kun üldözésének jelenetét.

Az 1345. évi tatárok elleni moldovai hadjáratot Nagy Lajos király rendelte el, a vezetést a *„serény és harcias"* Laczkfi Andrásra bízva,[23] aki 1343 és 1350 között Brassó, Beszterce és Medgyes mellett a székelyek ispánjaként [24] vehetett részt az emlékezetes ütközetben. Feltehető, hogy a királyi udvar Szent László-kultuszát jól ismerő Laczkfi András, később erdélyi vajda (1356–1359),[25] a kultusz közvetítőjeként hatással lehetett a hadjáratban résztvevők régi Szent László hagyományának képi aktualizálására. Ha e feltételezés elfogadható, akkor a bögözi képsor készítésének idejét esetleg az 1340 körüli évekre tehetjük.[26]

Jegyzetek

1 A templomról és a falképekről legutóbb l. Jékely Zsombor: A bögözi templom. Horror vacui füzetek 3. Sepsiszentgyörgy, 1996. Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa" (Szent László a magyar kultúrtörténetben). Budapest, 1996. 172. skk. továbbá Lángi József – Mihály Ferenc: Erdélyi falképek és festett faberendezések 1. Budapest, é. n. [2002]. 10–11. ill. ennek recenzióját adja Jékely Zsombor: Négy könyv magyarországi freskókról. Ars Hungarica, Budapest 2004. 1. 138–139.

2 Csehély Adolf: A bögözi ev. ref. templom faliképei. Udvarhelyi Híradó, Székelyudvarhely 1898. júl. 17. 29. sz.

3 Huszka József: A bögözi (Udvarhely.) falképek. Archaelogiai Értesitő. Új Folyam XVIII.(1898) 393. Huszka József megállapítását a későbbi kutatás fenntartás nélkül átvette, vagy átsiklott fölötte. L. 1. sz. jegyzet

4 Huszka József bögözi falképmásolatai és fényképei a budapesti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában és a Néprajzi Múzeum Antropológiai Adattárában találhatók. – A másolatokról l. Jékely Zsombor: A középkori Szent László-falképek másolatai. 1863-1914. Ars Hungarica. Budapest 1995. 305–315. A bögözi

Szent László-ciklus ütközet jelenetének másolatai: Néprajzi Múzeum, Antropológiai Adattárában, leltári sz. R.10190, illetve a KÖH Tervtárában, leltári sz. FM 64- MOB 519. sz., mindkettőt közölte László Gyula: A Szent László- legenda középkori falképei. Budapest, 1993. 28. illetve 62. Huszka József fényképfelvétele a KÖH Fényképtárában, leltári sz. 15329.

5 Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981, 86.

6 A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. A Képes Krónika hasonmásának kísérőkötete. Budapest, 1987. 28.

7 A téma bővebb kifejtését l. Marosi Ernő: Szent László zászlaja. Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. II. Szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona. Budapest, 2004. 447–455.

8 Képes Krónika. I. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Clmae 404. jelzetű kódex hasonmás kiadása. Budapest, 1987. Iniciálé: 91. [f 46a].

9 A legközelebbi példa a kristyori (Crişcior, Románia) ortodox templomban, az északi falon, sárkányölő Szent György képe, ahol koronát (?) hozó angyalt láthatunk. A képről l. Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV–1450) Partea 1. Bukarest 1985. 95–96.

10 Jánó Mihály: Adatok az erdélyi középkori falképfestészet repertóriumából. Tusnád 1992–94. Nemzetközi tudományos ülésszak.(Válogatás az első három tusnádi (Románia) tudományos ülésszakon elhangzott előadásokból.) szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy. 1995. 40–41.

11 Kerny Terézia: Szent László históriája. Szent László király emlékei Dunántúlon. szerk. Miklósi-Sikes Csaba és Kerny Terézia. Sümeg. 2000. 44.

12 Képes Krónika. II. 1987. 28–29.

13 Idézi Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. Athleta Patriae.Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980. 165.

14 Florianus Mathias: Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Quinqueecclesiis - Lipsiae - Budapestini 1881. 152. Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. Ford.: Geréb László. Budapest, 1960. Idézi Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000. 165–166.

15 Jánó Mihály: Háromszék középkori falképei. Tusnád 1997. Nemzetközi Tudományos Ülésszak. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, 1998. 193–194.

16 Huszka József falképmásolatai az üldözés jelenetéről: Néprajzi Múzeum Antropolgiai Adattára. Leltári sz. R. 10250, és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára. Leltári sz. FM. 325. Közölte László Gyula, i. m. 71. A Huszka József által készített fényképen szintén kivehető a motívum (Néprajzi Múzeum Fotótár, lelt. sz. F 70521), a pauszmásolaton viszont ebből csupán egy nagyon kis rész maradt meg, a pauszpapír sérülése miatt. KÖH Tervtár, leltári sz. (?). Közölve László Gyula, i. m. 72. 48b. kép.

17 KÖH Könyvtár, MOB iratok 48/1893.

18 Marosi Ernő: Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon. Budapest, 1995. 83.

19 Magyar Anjou Legendárium. [Hasonmás kiadás] A bevezető tanulmányt írta,

a legendaszövegeket összeállította és a kiadást sajtó alá rendezte Levárdy Ferenc. Budapest, 1975.
20 Uo. 22.
21 Marosi Ernő i. m.1995. 84–85.
22 Kerny Terézia: A katonaszentek ikonográfiájának néhány sajátossága és szerepe a középkori magyar művészetben. Ars Hungarica. Budapest 1984. 167–168.
23 Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Európa Könyvkiadó. Budapest 1980. 242.
24 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 139.
25 Engel P. i. m. 139.
26 Jékely Zsombor, i. m. (1996). 38. A Szent László-falképeket a korábbi irodalomban is elfogadott időszakra, a XIV. század első évtizedeire datálja.